

ЄВРОПОЦЕНТРИЗМ НАУКОВИХ ПОШУКІВ ПІВДЕННО-ЗАХІДНОГО ВІДДІЛУ РОСІЙСЬКОГО ГЕОГРАФІЧНОГО ТОВАРИСТВА

Оксана Оверчук

Кандидат філологічних наук, асистент,
кафедра фольклористики, Інститут філології,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка (УКРАЇНА),
01601, м. Київ, б-р Тараса Шевченка, 14, e-mail: kyrkina@list.ru
UDC: 398"18"ПЗВ ІРГТ

ABSTRACT

Overchuk Oksana. Eurocentrism of research activities of South-West Division of the Russian Geographical Society

The article deals with the analysis of scientific works of the South-West Division of the Russian Geographical Society. Based on the analysis of factual material the author has argued timeliness and proportionality of European folklore discourse methods used by the members of Department. The review of scientific and journalistic literature showed varying degrees of scrutiny of the scientific personalities in the second half of the XIX century. The article offers the prerequisites of founding the academic institution, the study of social, political and historical factors of scientific and educational priorities among the passionaries of Ukrainian humanities. Also on the basic archival materials the role of philanthropists in the organization of Division are researched. Considerable attention is devoted to the main principles of the South-West Division of the Russian Geographical Society, taking into account fixing folklore texts via field studies, its preservation in folklore collections, the theoretical study of factual material and the presentation of its results at International Scientific conferences. The author finds the relationship of cultural, social and political factors and formation of research interests of members of the Division.

Key words: Folklore Studies, South-West Division of the Russian Geographical Society, Eurocentrism, Research Institution, Research Activities, social and political conditions, P. Chubynsky.

Стаття присвячена аналізу наукової діяльності Південно-Західного відділу РГТ. На основі проведеного аналізу фактичного матеріалу автором аргументовано доводиться своєчасність та співмірність із європейським фольклористичним дискурсом використовуваних членами Відділу методик. Огляд наукової літератури, присвяченої аналізу сформульованої проблеми, дає змогу проаналізувати передумови розбудови першої наукової організації у взаємозумовленості соціально-політичних, історичних факторів, визначальних для формування наукових пріоритетів досліджень членів Відділу. Також на основі численних архівних матеріалів у статті визначено роль ідейних очільників наукової діяльності Південно-Західного відділу Російського географічного товариства. Особливу увагу зосереджено на аналізі головних принципів наукової організації, зокрема, початки фіксації фольклорних текстів як один із напрямів дослідження Відділу, збір фольклорного матеріалу та його фахове опрацювання. Також у статті порушується проблема презентації одержаних членами Відділу результатів досліджень на міжнародній науковій арені, аналізуються найголовніші здобутки науковців Південно-Західного відділу Російського географічного товариства в іноземному дослідницькому дискурсі. Автор вкотре наголошує на взаємозалежності інтра- й екстранаукових факторів при формуванні дослідницької парадигми Південно-Західного відділу Російського географічного товариства, покладеної в основу наукових установ – ідейних продовжувачів справи Відділу.

Ключові слова: фольклористика, Південно-Західний відділ Російського географічного товариства, європоцентризм, наукова установа, наукова діяльність, соціально-політичні умови, П. Чубинський.

Сьогодні, коли Україна, а отже, й українська наука, виборюють своє «місце під сонцем» на міжнародній арені, особливо актуальним є усвідомлення вагомості діяльності організацій-фундаторів українського наукового дискурсу. Особливо показовим у такому контексті є аналіз здобутків Південно-Західного відділу Російського географічного товариства (далі – ПЗВ РГТ). Так, Ф. Савченко, акцентуючи на науковому і суспільному значенні «Записок...» – основоположної праці ПЗВ РГТ, наголошує на різноманітності матеріалу, популярності викладу та відповідності досліджуваного матеріалу потребам часу [8, с. 83].

Зазначимо, члени ПЗВ РГТ друкували зібрані матеріали та результати своїх розвідок і досліджень у виданнях, які виходили великими для того часу накладками, серед яких: «Вестни Европы», «Известия Русского географического общества», «Исторический вестник», «Киевлянин», «Русская старина», «Санкт-Петербургские ведомости», «Киевский телеграф», «Друг», «Древняя и новая Россия», «Журнал Киевской Духовной Академии» – видання, добре відомі на той час в європейському науковому континуумі. А власні видання Відділу, зокрема щорічник «Записки Юго-Западного Отдела Русского Географического общества», відразу стали визначними фактами наукового та культурного життя усієї Європи. Однак незважаючи на те, що «ні в кого з фундаторів або пізніше обраних членів Відділу ми не знаходимо претензій вважати свою роботу за рівноцінну з науковою роботою академій, що існували тоді в Західній Європі» [8, с. 100], ПЗВ РГТ відігравав в українській науці, культурі й суспільному житті саме ту роль, яку пізніше взяли на себе Наукове товариство імені Шевченка і Українська академія наук, а діяльність П. Чубинського як організатора науки небезпідставно можна порівняти хіба що з діяльністю М. Грушевського, А. Кримського. С. Єфремова як організаторів діяльності Наукового товариства імені Шевченка й Української академії наук (у такому разі наголосимо, Ф. Вовк, діяльність якого асоціюється зі здобутками ПЗВ РГТ, пізніше став одним із членів-фундаторів УАН, що свідчить про спадкоємний характер не лише персональної діяльності фольклористів, а й відповідних наукових установ).

Додатковим аргументом на користь того, що діяльність ПЗВ РГТ була добре znana у світі є численні відгуки та рецензії видань Відділу Відомі зарубіжних учених: Л. Рамбо, А. де Губернатіса, В. Ральстон та ін. Зокрема, В. Ральстон зауважив: «Малоруські вчені виявляють останнім часом надзвичайну діяльність, а тому книжки, про які ми говоримо з найкращого боку, рекомендують і самих тих учених, натхненною працею котрих вони створені. Ніде більше не видають нині подібних книжок так гарно, як у Росії» [13, с. 29]. Програмові промови й статті теоретико-методологічного й організаційного спрямування, надруковані в «Записках Юго-западного отдела Императорского Русского Географического общества», демонструють усвідомлену орієнтацію чільних співробітників Відділу на західноєвропейські зразки не тільки в фольклористиці й науковій діяльності в цілому, а й – імпліцитно – у забезпеченні тієї соціально-політичної атмосфери, яка дає можливості для здійснення ефективної наукової діяльності в контексті національного відродження.

Важливо відзначити: теоретичні засади наукової діяльності ПЗВ РГТ формувалися не ізольовано, вони вбирали досвід виробленого методичного інструментарію інших фольклористів, етнографів, які здійснювали інтелектуальний пошук у конкретних соціально-політичних умовах, визначальних для прогресу наукової думки в Україні. Не зайвим у такому разі є контрастивний аналіз соціально-політичного життя Європи та Російської імперії, у межах якої провадив свою діяльність ПЗВ РГТ. На той час Велика Британія і Франція вже кілька століть існували як централізовані держави з розвинутою ідеологією в соціально-політичній, культурно-літературній і науковій сферах, де наукові дослідження були здебільшого включені в контекст формування підтримуваної державою духовної культури. Німеччина, хоч і об'єдналася в єдину державу тільки в 1871 р., до того існувала у вигляді низки окремих держав, між якими відбувалася плідна конкуренція у галузі науки й культури. Особливо насиченим було життя слов'янських народів Австрійської імперії (особливо після революції 1848 р.), які мали власні партії та інші громадські й культурні організації, різноманітну періодику, зокрема й спрямовану на висвітлення інформації в науковій сфері, доволі широкі можливості книговидавництва.

Суспільно-політична ситуація в Російській імперії відставала не менш як на півстоліття від Австрійської імперії й більш як на століття від Німеччини, Великої Британії та Франції. Це не могло не позначитися на всіх тих сферах діяльності, які входили до планів Південно-Західного відділу Російського географічного товариства. Відмінності умов і можли-

востей були особливо помітними для тих теоретиків, хто мав європейський рівень освіти й відповідні контакти.

Таким чином, у прагненні ідеологів Відділу наблизити українську фольклористику до європейського рівня слід убачати водночас не сформульоване відверто, однак неявно здійснюване, намагання розвинути суспільно-політичну атмосферу в Україні, що перебувала під гнітом Російської імперії, в європейському напрямі. Становище селянства як основного носія звичаєвої і словесної народної традиції не могло випадати з поля зору науковців такого масштабу мислення, які зосередились у Відділі.

Також слід звернути увагу на відмінності в мотивації роботи фольклористів початку і кінця XIX ст. В ідеологічних засадах фольклористики відбулися істотні зміни: якщо на початку століття збирачі і дослідники мали насамперед ідеологічну мету – утвердити ідею самотності власного народу, знайти для неї легітимацію у давніх зразках народної словесності, то наприкінці XIX ст. головним рушієм дослідження фольклору уже був не ідеологічний, а пізнавальний. Очевидно, відбувалося накопичення фольклорного матеріалу, що уможливило провадження історико-порівняльного аналізу та компаративістських студій. У західноєвропейській традиції до створення нового типу фольклористики долучилися Т. Бенфей, К. Бюлер та їхні послідовники. У російській науці кінця XIX ст. обидві галузі знайшли розвиток у працях О. Веселовського.

Унікальність українського культурного контексту полягає насамперед у тому, що власне романтичні ідеї затрималися значно довше, ніж у Західній Європі. Багато збирачів фольклору (П. Куліш, вчені харківського кола) були самі поетами романтичного типу творчості, що не могло не позначитися на особливостях їхньої рецепції фольклорного матеріалу: вони часто поєднували ідеологічні настанови з науковими.

Нотомість у Європі у другій половині XIX ст. відбувся перехід від романтичної ідеології й методології науки до позитивістської, що полягала в деталізованому описі й класифікації фактів без орієнтації на відтворення романтичного духу минулого. Найбільш яскраво ці тенденції виявилися в мовознавстві, яке тривалий час було тісно пов'язаним із фольклористикою. Саме позитивістська ідеологія спрямовувала небайдужих до народної культури людей до ретельної фіксації фольклорних зразків, збереження народної традиції в нових соціальних, економічних та інформаційних умовах.

Саме тому, перебуваючи фактичним керівником Південно-Західного відділу Російського географічного товариства в Києві, П. Чубинський перейнявся не лише збиранням фольклорних матеріалів, а й прагнув до поширення різноманітних відомостей про етнічну матеріальну та духовну культуру українців. Популяризація етнографічного матеріалу не обмежувалася кулуарним обміном пошуковою інформацією на засіданнях Відділу. Був складений приблизний список установ Росії, з якими слід було підтримувати контакти. Зокрема, було налагоджено співпрацю з Північно-Західним відділом РГТ. Київським відділом було прийнято рішення вислати програму для збирання етнографічних відомостей, а також поінформувати про інші напрями роботи ПЗВ РГТ [11, с. 16-17]. Серед зв'язків Відділу особливу роль відігравали контакти з науковцями Західної України [8, с. 43-48], що відбувалися в руслі ідеї всеукраїнської соборності. Так, Г. Житецький у статті з нагоди 50-річчя від закриття Відділу підкреслював, що діяльність його членів відіграла значну роль у загальному рухові української справи [2, с. 31].

«Важливе значення для Відділу мало започаткування тісних стосунків як з російськими, так і закордонними науковими установами. Це питання поставив голова Відділу Г. Галаган вже на другому засіданні 6 березня 1873 р., на якому і був ухвалений список установ Росії, з якими слід було підтримувати контакти. До таких установ, у першу чергу, належали Імператорське Російське Географічне Товариство і його Північно-Західний Відділ, Імператорський університет Св. Володимира, Імператорське товариство історії і старожитностей російських (у Москві), Імператорська археографічна комісія, Імператорське археологічне товариство, Подільський єпархіальний статистичний комітет, Імператорське вільне економічне товариство, Товариство сільського господарства південної Русі, Генеральний штаб Військового міністерства» [12, с. 16]. Як бачимо, менше ніж за півроку свого існування Південно-Західний відділ встиг не лише зав'язати, а й налагодити тісні стосунки з відомими науковими установами Росії. Крім зазначених наукових установ Росії, Південно-Західний відділ підтримував контакти з іншими відділами Російського географічного товариства, а саме: Північно-західним, Оренбурзьким, Сибірським і Кавказьким. Серед них

найбільший інтерес до діяльності ПЗВ у Києві виявив ПЗВ із своїм осередком у Вільні. У своєму листі до київського осередку від 5 травня 1873 р. за підписом керуючого справами М. Зінов'єва президія ПЗВ вітала свого нового співбрата і висловлювала найкращі побажання щодо успішного розвитку його діяльності, близької до ПЗВ [3, с. 262]. Водночас вони надіслали протоколи засідань, складені за два роки програми і просили висловити свою думку з приводу їх змісту та презентувати власну програму ПЗВ [12, с. 17]. Більше того, вже на засіданні 23 вересня 1873 р. було порушено питання про необхідність виходити на міжнародний рівень наукового спілкування: причому найбільшою мірою цікавила співпраця з етнографічними та статистичними товариствами.

Завдяки організаторським здібностям ідеологічного очільника Відділу П. Чубинського діяльність ПЗВ РГТ привернула увагу членів Паризького антропологічного товариства та Мадридського географічного товариства, редактора німецького «Географічного щорічника» («Geographisches Jahrbuch»), який виходив у Тюрингії, у картографічному та книжково-видавничьому центрі – Готі. Показовим у цьому сенсі є й такий факт: від організаторів Міжнародного географічного конгресу (Париж, 1875) до Відділу було направлено прохання не лише взяти участь у роботі, а й підготувати «російський стенд» для етнографічної виставки та скласти анотовану бібліографію фундаментальних праць про Україну історичної та етногеографічної спрямованості. Усі ці факти яскраво свідчать про зростання авторитету київського Відділу як наукового центру.

Отже, міжнародний резонанс від науково-популяризаторської діяльності Відділу був значним. Визнавши вагомість антропологічних студій Відділу, Паризьке антропологічне товариство запропонувало співпрацю та обмін інформацією у цій галузі знань. Аналогічну пропозицію висловив головний редактор «Geographisches Jahrbuch» у Готі, Мадридське географічне товариство, а Каїрське – на знак подяки за надіслану програму з етнографії дарує ПЗВ копію найрідкіснішого рукопису – реліквію свого національного музею [5, с. 66].

У результаті проведеного дослідження можемо цілком аргументовано резюмувати: міжнародне значення наукової, культурної, суспільної діяльності ПЗВ РГТ полягає в тому, що саме напрацювання членів Відділу остаточно пов'язали етнокультурні зрушення в Україні з процесом панслов'янського ренесансу. При цьому важливо відзначити, що європейський вплив у цьому процесі був беззаперечним, однак визначальними все ж були внутрішні передумови й чинники, серед яких: життєдайність народної культури, традиційного побуту, звичаєвого права, етнічної історії України. Такий стан справ увиразнює важливість розуміння дослідницького вектору, започаткованого членами ПЗВ РГТ, які ще наприкінці XIX ст. чітко визначили парадигму наукового пошуку української фольклористики.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Веселовский А. Н. [Рецензия] / А. Н. Веселовский // Записки Императорской Академии наук. – СПб., 1880. – Т. 37, № 4. – С. 167–230. – Рец. на: Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край, снаряженной Императорским русским географическим обществом. Юго-западный отдел: материалы и исследования, собранные д. чл. П. П. Чубинским: [в 7 т.]. – СПб., 1872–1878.
2. Житецький І. Південно-Західний відділ географічного товариства у Києві: (з приводу 50-річчя його закриття в 1876 р.) / І. Житецький // Україна. – К., 1927. – Кн. 5 (24). – С. 31–36.
3. Інститут Рукописів НБУ ім. В. І. Вернадського, ф. 3, спр. 365.
4. Коккьяра Дж. История фольклористики в Европе / Дж. Коккьяра; с предисл. Е. М. Мелетинского. – М.: Изд-во иностр. лит., 1960. – 690 с.
5. Кравець О. М. Південно-західний відділ Російського географічного товариства / О. М. Кравець // Народна творчість та етнографія. – 1973. – № 2. – С. 60–66.
6. Русов А. А. Из воспоминаний о П. П. Чубинском / А. А. Русов // Памяти П. П. Чубинского (1839–1884). – М., 1914. – С. 9–12.
7. Русова С. К 40-летнему юбилею Юго-Западного Отдела Императорского Российского Географического Общества // Украинская жизнь. – 1913. – № 11. – С. 28–40.
8. Савченко Ф. Заборона українства 1876 р.: до історії громадських рухів на Україні у 1860–1870-х роках / Ф. Савченко. – Х.; К.: Держ. вид-во України, 1930. – 415 с.

9. Слов'янська фольклористика : нариси розвитку, матеріали / М. М. Гайдай, В. Є. Гусєв, К. П. Кабашніков, Н. С. Шумада, В. А. Юзвенко ; АН УРСР, Ін-т мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського. – К. : Наукова думка, 1988. – 447 с.
10. Студинський Кирило. Остап Терлецький про Археологічний з'їзд в Києві // Україна. – 1927. – Кн. 5.
11. Тимчик Н. П. Південно-західний відділ Російського географічного товариства в Києві (1873–1876) / Н. П. Тимчик // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – К., 1998. – Вип. 40. – С. 75–78.
12. Тимчик Н. П. Південно-західний відділ Російського географічного товариства та його міжнародні зв'язки / Н. П. Тимчик // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – К., 1999. – Вип. 44. – С. 16–19.
13. Ralston W. Little Russian poetry / Ralston W. //Athenaeum. – 1974. – 29.[VIII].